

דברים שמושכים לבו של אדם כאגדה' על האגדה בדברי חז"ל לקט מאמרים

עיון מעמיק באגדות חז"ל דבר בעיתו הוא, כאשר מהוות הן אכן פינה לכל חשיבה דתית יהודית. ראשית חכמה ופתח לכל דיון — תבוא הבחינה כיצד ראו חכמים עצמם את אגדתם, וכיצד הגדירו יוצרי האגדה את מטרתה ושיטותיה. להלן יובאו כמה מקורות העוסקים בכך. למותר לציין שאין אלו אלא חלק זעיר מכלל המקורות העוסקים בעניין האגדה, הצמצום הינו הכרחי כל יגונה וניתן לראותו כצו המסגרת שבה מופיע הלקט הזה, ברם, כל ברירה הכרוכה בויתור על מקורות מסויימים מובילה לפרשנות מסויימת ולעתים אף לאי הבנה. חשוב שהמעין בלקט זה יראה זאת לנגד עיניו, ואז נוכל לראות בו — מועט המחזיק את המרובה! עוד ראוי להזכיר שיש לראות בחלוקת המקורות לפרקים ובכתורות הגלוות להם — הצעה בלבד!

א. האגדה בעולם התורה

1. עולם התורה — אחדות לעומת פיצול

מה מטר זה יורד על האילנות ונותן בהם מטעמים, לכל אחד ואחד לפי מה שהם, בגפן לפי מה שהוא, בזית לפי מה שהוא, בתאנה לפי מה שהוא, כך דברי תורה כולם אחת — ויש בהם מקרא ומשנה הלכות ואגדות" (ספרי, האזינו ש"ו).

2. עולם התורה — התחומים השונים מפריים זה את זה

עשה לך רב — כיצד? מלמד שיעשה לו את רבו קבע וילמד ממנו מקרא ומשנה מדרש הלכות ואגדות, טעם שהניח לו במקרא סוף שיאמר לו במשנה, טעם שהניח לו במדרש סוף שיאמר לו בהלכות, טעם שהניח לו בהלכות סוף שיאמר לו בהגדה, נמצא האדם שהוא מלא טוב וברכה (אבות דרבי נתן, ח' א')

8. תלמיד חכם מלא בכל ענפי התורה

מגדלות מרקחים' (שיר השירים ה 13) – אמר ר' תנחומא: מה מגדלות הרקח הזה יש בו מכל מיני בשמים, כך תלמיד חכם צריך להיות מלא מקרא, משנה ותלמוד והלכות ואגדות (שיר השירים רבה ה' י"א).

9. ענפים שונים בעולם התורה – הלכות ואגדות

י' והודעתם לבניך ולבני בניך' (דברים ד 9), וכתוב בתריה יום אשר עמדת לפני ה' אלוהיך בחורב' (דברים ד 10). מה להלך באימה וביראה וברתת ובזיע, אף כאן באימה וביראה וברתת ובזיע. מכאן אמרו: הזבים והמצורעים ובאין על נידות – מותרים לקרות בתורה ובנביאים ובכתובים, לשנות במשנה וגמרא והלכות ואגדות, אבל בעלי קריין אסורים (ברכות כ"ב ע"א).

10. ענפי עולם התורה – ויש זוכה לכולן

אמר ר' יודן ברי' שמואל: אפילו דברי תורה שנתנה מלמעלה לא ניתנו אלא במידה, ואלו הם: מקרא ומשנה ותלמוד ואגדה. יש זוכה למקרא ויש למשנה ויש לתלמוד ויש לאגדה. ויש זוכה לכולם (ויקרא רבה ט"ו ב').

11. מתח בין אגדה להלכה

י' יתיב רב אמי ורב אסי קמיה דרב יצחק נפחא. מר אמר ליה: לימא מר שמעתא, ומר אמר ליה: לימא מר אגדתא, פתח למימר אגדתא ולא שביק מר, פתח למימר שמעתא ולא שביק מר. אמר להם: אמשול לכם משל. למה הדבר דומה – לאדם שיש לו שתי נשים אחת ילדה ואחת זקנה. ילדה מלקטת לו לבנות, זקנה מלקטת לו שחורות נמצא קרח מכאן ומכאן (בבא קמא ס' ע"ב).

מר אמר ליה – חכם אחד אמר לו
לימא מר שמעתתא – יאמר אדוני הלכה
לימא מר אגדתא – יאמר אדוני אגדה
פתח למימר אגדתא – פתח לומר אגדה
ולא שביק מר – ולא הניחו אחד מהחכמים
פתח למימר שמעתא – פתח לומר הלכה

12. חלוקת עולם התורה – משנה משולשת

תורה משולשת... משנה משולשת – תלמוד, הלכות ואגדות. קדושה משולשת... (תנחומא, יתרו ט')

8. חלוקת עולם התורה – משנה תלמוד ואגדה

מקרא ומשנה תלמוד ואגדה, ואפילו מה שתלמיד ותיק עתיד להורות לפני רבו כבר נאמר לפני משה בסיני (ירושלמי, מגילה פ"ד ה"א)

9. תלמוד מול אגדה

י' יחיו דגן ויפרחו כגפן' (הושע י"ד). יחיו דגן – בתלמוד. ויפרחו כגפן – באגדה (ויקרא רבה א' א').

10. תחומים דתיים שונים בצד חכמות שונות

אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי, שלא הניח מקרא ומשנה, גמרא הלכות ואגדות, דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים וקלין וחמורין וגזרות שוות ותקופות וגימטריאות ומשלות כובסים ומשלות שועלים, שיחת שדים ושיחת דקלים ושיחת מלאכי השרת ודבר גדול ודבר קטן. דבר גדול – מעשה מרכבה, ודבר קטן-הוויות דאביי ורבא (בבא בתרא קל"ד ע"א).

11. חלוקת עולם התורה – סדר הלימוד

...הטיפש הזה נכנס לבית הכנסת ורואה אותן עוסקים בתורה. הוא אומר להן: היאך אדם לומד תורה תחילה? אומרים לו: תחילה קורא במגילה, ואחר כך בספר, ואחר כך בנביאים, ואחר כך בכתובים. משהוא גומר את המקרא שונה את התלמוד, ואחר כך בהלכות ואחר כך באגדות. כיון ששומע כך, אומר בלבו: אימתי אני לומד כל זאת? וחוזר מן השער... ומי שהוא פיקח מהו עושה? שונה פרק אחד בכל יום ויום עד שמסיים כל התורה כולה (דברים רבה ח').

12. חלוקת עולם התורה – בעל הגדות, בעל פלפול, בעל שמועות

תנו רבנן: עתיר נכסין עתיר פומבי, זהו בעל הגדות. עתיר סלעים עתיר תקוע, זהו בעל פלפול. עתיר משח עתיר כמס, זהו בעל שמועות (בבא בתרא קמ"ה ע"ב).

עתיר נכסין עתיר פומבי – עשיר משדות וכרמים חיתים הנראים לבריות... עושר הגלוי, כגון רוב בהמות שהכל יודעין בהן (רשב"ם)

עתיר סלעים עתיר תקוע – שולחני שמשכר תמיד במיני מטבעות... שיש לו בתים הרבה ומשתכר בהן תדיר (רשב"ם)

עתיר משח עתיר כמס – אנשי מידות... כגון תבואה שאין משתכרין בה תדיר אלא מכניסים אותה לאוצר... כמו: 'כמוס הוא עימד' דבר שמכניסין לאוצר (רשב"ם)

עושרו של 'בעל הגדות' בולט שכן – דורש בכל מקום ברבים... ובא להשמיענו שמתוך שאין אגדות צריכות עיון יכול לדרוש בכל מקום (רשב"ם).

1. בעל אגדה בתוך בעלי תפקידים אחרים בעולם התורה והדת

שמונה עשרה קללות קילל ישעיה את ישראל, ולא נתקררה דעתו עד שאמר להם המקרא הזה 'ירחבו הנער בזקן והנקלה בנכבד' (ישעיהו ג' 4) שמונה עשרה קללות מאי ניהו? דכתיב: 'כי הנה האדון ה' צבאות מסיר מירושלים ומיהודה משען ומשענה כל משען לחם וכל משען מים: גיבור ואיש מלחמה שופט ונביא וקוסם וזקן. שר חמישים ונשוא פנים ויועץ וחכם חרשים ונבון לחש: ונתתי נערים שריהם ותעלולים ימשלו בס' (ישעיהו ג' 1). 'משען' – אלו בעלי מקרא, 'משענה' – אלו בעלי משנה, כגון רבי יהודה בן תימא וחביריו, פליגו בה רב פפא ורבון, חד אמר: שש מאות סדרי משנה, וחד אמר: שבע מאות סדרי משנה. 'כל משען לחם' – אלו בעלי תלמוד, שנאמר: 'לכו לחמו בלחמי ושתו ביינן מסכתיי (משלי ט' 6). 'וכל משען מים' – אלו בעלי אגדה שמושכים לבו של אדם כמים באגדה. 'גיבור' זה בעל שמועות... (חגיגה י"ד א').

1. בעל אגדה בצד בעלי תחומים אחרים בתורה ובדת

'צדיק כתמר יפרח כארוז בלבנון ישגה' (תהילים ל"ב). מה תמרה זו אין בה פסולת, אלא תמרים לאכילה, לולבים להלל, חריות לסיכוך, סיבים לחבלים, סנסנים לכיבוד, שפעת קורות לקרות בהן בתים – כך הם ישראל: אין בהם פסולת! אלא מהם בעלי מקרא, מהם בעלי משנה, מהם בעלי תלמוד, מהם בעלי אגדה, מהם בעלי מצוות, מהם בעלי צדקות... (בראשית רבה מ"א במדבר רבה ג').

1. בעל האגדה נחשב כדל לעומת בעל התלמוד

'איש אשר יתן לו האלוהים עושר ונכסים וכבוד ואינו חסר לנפשו מכל אשר יתאוה ולא ישליטנו האלהים לאכול ממנו כי איש נכרי יאכלנו זה הבל וחלי רע הוא' (קוהלת ו' 2) ר' אבא בר כהנא עאל לכנישתא ושמע קליה דר' לוי יתיב דריש הדין פסוקא – איש אשר יתן לו האלוהים עושר – זה בעל מקרא, ונכסים – זה בעל משנה, וכבוד – זה בעל תוספתא, ואינו חסר לנפשו מכל אשר יתאוה – אלו משניות גדולות; כגון משנתו של רבי עקיבא ומשנתו של ר' חייא ושל ר' הושעיה ושל בר קפרא, ולא ישליטנו האלוהים לאכול ממנו – שאסור להורות מהם. כי איש נכרי יאכלנו – זה בעל תלמוד, שמטמא ומטהר אוסר ומתיר. עמד ר' אבא בר כהנא נשקו על ראשו. אמר ליה: אילו לא עליתי אלא לשמוע מפיך הטעם הזה דיי! ר' ישמעאל אומר: 'חכם בעיניו איש עשירי' (משלי כ"ח 11) זה בעל תלמוד, 'ודל מבין יחקרני' – זה בעל הגדה (קוהלת רבה ו' ב').

עאל לכנישתא – נכנס לבית כנסת

ושמע קליה – ושמע קולו של ר' לוי יושב ודורש את הפסוק.

יתיב דריש הדין פסוקא – יושב לדורש את הפסוק הזה

דל מבין וכי' – קרי לי דל כנגד בעל התלמוד שאינו יכול להורות מאגדה וקרי ליה מבין שאינו צריך עיון מרובה להבין באגדה (עץ יוסף ומתנות כהונה).

16. חלוקת עולם התורה ללא ציון אגדה

"מאי בבל? אמר רבי יוחנן: בלולה במקרא, בלולה במשנה, בלולה בתלמוד" (סנהדרין כ"ד ע"א).
מאי בבל? – מדוע נקרא שמה בבל?

ב. תפקידה של האגדה

17. אגדה לעומת הלכה – הגדרה על דרך השלילה

זה בעל אגדה שאינו לא אוסר ואינו מתיר לא מטמא ולא מטהר (ירושלמי הוריות פ"ג ה"ה).

18. אין למדין מן ההגדות – הגדרה על דרך השלילה

רב זעירא בשם שמואל: אין למדין לא מן ההלכות ולא מן ההגדות ולא מן התוספות אלא מן התלמוד (ירושלמי, פאה פ"ב ה"ו).
התוספות – תוספתא.

19. הבנת פעולות ה'

כי לא יבינו אל פעולות ה' (תהילים כ"ח). אלו אגדות (ילקוט שמעוני, תהילים תשי"ח).

20. קידוש שם ה'

'ובקצה תבלי' (תהילים י"ט 5) אלו ההגדות שמקדשין שמו של הקב"ה בהן (ילקוט שמעוני, תהילים תרל"ב).

21. הכרת הקב"ה

דורשי רשומות היו אומרים: רצונך שתכיר מי שאמר והיה העולם, למוד הגדה, שמתוך כך את מכיר את הקב"ה ומדבק בדרכיו (ספרי, עקב כ"ב).

22. בעל אגדה מתייחס לבעיות מחשבתיות ורעיוניות

'רבי שמעון בן יהוידק שאל לר' שמואל בר נחמן: אמר ליה: מפני ששמעתי עליך שאתה בעל אגדה. מהיכן נבראת האורה? אמר ליה: מלמד שנתעטף בה הקב"ה כשלמה והבהיק זיו הדרו מסוף העולם ועד סופו. אמרה לו בלחשיה. אמר ליה: מקרא מלא הוא יעוטה אור כשלמה (תהילים קי"ד 2) ואת אמרת לי בלחשיה?

28. כשונים

שפתותיו שושנים (שה"ש ה 13) – אלו האגדות (מדרש זוטא שיר השירים ו')

29. פנים שוחקות לאגדה

פנים בפנים דבר ה' (דברים ה 4) – פנים שנים, בפנים – שנים, הרי ארבע פנים: מקרא, משנה, תלמוד ואגדות. פנים של אימה – למקרא. פנים בינוניות – למשנה, פנים מסבירות – לתלמוד, פנים שוחקות – לאגדה (סופרים ט"ז פסיקתא דרב כהנא).

30. התחרות בין הלכה לאגדה – האגדה חביבה על העם

רבי אבהו ורבי חייא אקלעו לההוא אתרא. רבי אבהו דרש באגדתא, רבי חייא בר אבא דרש בשמעתא. שבקוה כולי עלמא לרבי חייא בר אבא, ואזול לגביה דרבי אבהו. חלש דעתיה. אמר ליה: אמשול לך משל למה הדבר דומה. לשני בני אדם, אחד מוכר אבנים טובות ואחד מוכר מיני סדקית. על מי קופצין, לא על זה שמוכר מיני סדקית? (סוטה מ ע"א).

אקלעו לההוא אתרא – נקלעו לאותו מקום.

דרש בשמעתא – דרש בהלכה.

שבקוה כולי עלמא – עזבו הכל את (ר' חייא)

ואזול לגביה – וחלכו אצל (ר' אבהו)

חלש דעתיה – הלשה דעתו.

31. מתי מעדיפים משנה ותלמוד ומתי מקרא ואגדה?

אמר ר' יצחק: לשעבר היתה התורה כלל, והיו מבקשים לשמוע דבר משנה ודבר תלמוד. ועכשיו שאין התורה כלל, היו מבקשים לשמוע דבר מקרא ודבר אגדה (שיר השירים רבה ב' ד).

ד. לימוד האגדה ובעיותיו

32. מי ראוי ללמוד אגדה?

רבי שמלאי אתי גבי ר' יונתן. אמר ליה: אלפן אגדה. אמר ליה: מסורת בדי מאבותי, שלא ללמד אגדה לא לבבלי ולא לדרומי שהן גסי רוח ומועטי תורה, ואת נהרדעאי ודר בדרום (ירושלמי, פסחים פ"ה ה"ג).

אתי גבי – בא אצל

אלפן – למדני

נהרדעאי – איש נהרדעא בבבל.

אתמהא! אמר ליה: כשם ששמעתייה בלחישה כך אמרתייה בלחישה. אמר ר' ברכיה, אילולא שדרשה רבי יצחק ברבים לא היה אפשר לאומרה" (בראשית רבה ג' ד').

בלחישה – צריך לומר זאת בלחישה בגין הבעייתיות שבמאמר.

אתמהא – אתמה.

23. באגדה ובמקרא נוחמים והסבר למאורעות ולצרות

אמר ר' יצחק בראשונה שהיתה הפרוטה מצויה, היה אדם מתאוה לשמוע דבר משנה ודבר תלמוד. ועכשיו שאין הפרוטה מצויה, וביותר שאנו חולים מן המלכות, אדם מתאוה לשמוע דבר מקרא ודבר אגדה (פסיקתא דרב כהנא י"ב ג').

ג. ערכה וטובה של האגדה

24. מושכת ליבו של אדם כמים

יוהמן כזרע גד לבן (שמות טז 31). אחרים אומרים: גד, שדומה להגדה שמושכת לבו של אדם כמים (יומא ע"ה א' ראה גם: חגיגה י"ד א').

25. דברים שמושכים ליבו של אדם

בתחילה פירש עושה, דכתיב: 'וישב משה' (שמות יט 8) דברים שמשבבין דעתו של אדם, ולבסוף פירש מתן שכרה דכתיב: 'ויגד משה' (שם 9) דברים שמושכים לבו של אדם כאגדה (שבת פ"ז ע"א).
משבבין – מונעין מלקבל (רש"י)

26. ריחן וטעמן כתפוחים – עינוגו של מקרא

רפדוני בתפוחים' אלו האגדות שריחן וטעמן כתפוחים. 'ותענוגות בני האדם' (קוהלת ב 8) אלו האגדות שהן עינוגו של מקרא" (קוהלת רבה ב' ב').

27. מושכת ליבו של אדם כתירוש

ויתן לך האלוהים מטל השמים ומשמני הארץ ורוב דגן ותירוש' (ברי כז 28) מטל השמים – זה מקרא, ומשמני הארץ – זה משנה. דגן – זה תלמוד, תירוש – זה אגדה (בראשית רבה כ"א ד').

"...וכן בגמרא הוא עיקר להלכה ולמעשה. תירוש זה אגדה – שהיא מתוקה ומושכת ליבו של אדם כתירוש" (עץ יוסף ומתנות כהונה, שם).

ידם ענב תשתה חמרי' (דברים לב 14) אלו הגדות שמושכות לב אדם כיון (ספרי, האזינו ש"יז).

33. בקיאות באגדות

כשמתו בניו של רבי ישמעאל נכנסו ארבעה זקנים לנחמו. רבי טרפון ורבי יוסי הגלילי ורבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא. אמר להם רבי טרפון: דעו שחכם גדול הוא ובקי באגדות, אל יכנס אחד מכם לתוך דברי חברו. אמר רבי עקיבא: ואני אחרון! (מועד קטן כ"ח ע"ב).

34. החשש מאגדות מסויימות

רבי זעירא ורבי אבא בר כהנא ורבי לוי הוון יתבין והוה רבי זעירא מקנתר 'לאילין דאגדתא וצוח להון סיפרי קיסמי. אמר ליה רבי בא בר כהנא: למה את מקנתר לון? שאל, ואינון מגיבין לך. אמר ליה: מהו דין דכתיב 'כי חמת אדם תודך' – בעולם הזה. 'שארית חמות תחגורי' (תהילים ס"ה 11) אמר ליה: 'כי חמת אדם' – כי חמת אדם תודך' בעולם הבא, 'שארית חמות תחגורי' בעולם הזה!! אמר רבי לוי כשתעורר חמתך על הרשעים, צדיקים רואין מה את עושה להן והן מודין לשמך. אמר רבי זעירא היא הפכה והיא מתפכה לא שמעת מינה כלום (ירושלמי, מעשרות פ"ג הי"ט).

הוון יתבין – היו יושבים.

והיה ר' זעירא מקנתר לאילין דאגדתא – מקנתר לאלו שדורשים באגדה.

וצוח להון ספרי קיסמי – וקורא להם ספרי קיסמים, כינוי גנאי!

למה את מקנתר לון – מדוע אתה מקנתר אותנו.

שאל ואינון מגיבין לך – שאל על דרשת פסוק ונענה לך.

מהו דין דכתיב – מהו זה שכתוב, מהי דרשת פסוק ונענה לך?

כי חמת אדם... – חלק עיקרי מחמת ה' בא כעונש בעולם הזה.

אמר ליה – אמר לו ר' זעירא אולי להפך, עיקר התימה בעולם הבא?

אמר ר' לוי – הציע פירוש אחר...

היא הפכה – תהפוך בכתוב כמה שתמצא ואף על פי כן לא שמענו ממנה דבר (פני משה).

35. הצורך באגדות משובחות

והישר בעיניו (שמות ט"ו 26) – אלו אגדות משובחות הנשמעות באוזני כל אדם (מכילתא, בשלח ויסע א').

36. השלילה שבכתיבת האגדה

אמר רבי יהושע בן לוי: הדא אגדתא, הכותבה אין לו חלק. החורשה מתחרך, השומעה אינו מקבל שכר (ירושלמי, שבת פט"ז הי"א).

הדא אגדתא – אגדה זו

אין לו חלק – לעולם הבא

החורשה מתחרך – המהרהר וחושב בה מתוך הכתב נשרף (קרבן העדה)

השומעה – מתוך הכתב (קרבן העדה).

37. החיוב שבכתיבת האגדה

אמר רבי יוחנן: ברית עולם היא, הלמד אגדה מתוך הספר לא במהרה הוא משכח" (ירושלמי ברכות פ"ה הי"א).